

FILOZOFICKÉ NÁHLADY JÁNA HORÁRIKA

TEODOR MÜNZ

Meno Jána Horárika bolo v dejinách slovenskej literárnej tvorby — nehovoriac už o dejinách slovenskej filozofie — až donedávna temer neznáme. Nie že by ho naši literárni historici neboli poznali; písali o ňom Lombardini a Vlček. Príčina ich mlčania o ňom bola iná: Horárik bol považovaný za Maďara, a preto bol automaticky vylúčený z dejín slovenskej duchovnej kultúry. Je však zaujímavé, že ani maďarská predmarxistická literárna história mu nevenovala pozornosť, a dôkladnejšie povšimnutie z maďarskej i našej strany sa mu dostáva až dnes. Nie je vylúčené, že mlčanie o Horárikovi bolo zapríčinené tiež nevôľou, vzbudzovanou u buržoázných historikov jeho radikálnymi názormi, vymykajúcimi sa — zdanlivo — z rámca vtedajšieho slovenského a azda aj maďarského myslenia. Stačí povedať, že Horárik bol materialista a horlivý protináboženský bojovník.

Dnes, keď sa dívame na našu kultúrnu minulosť ináč, ako sa dívali naši predchodcovia, keď máme iné kritériá hodnotenia javov minulosti, nemôžeme bez povšimnutia prejsť okolo takého mysliteľa, akým bol Ján Horárik. Práve tieto kritériá nás totiž nútia zaradiť ho medzi tie najjasnejšie a najpokrokovejšie javy našej minulosti. Najprv je však otázkou, nakoľko on patrí našej, slovenskej minulosti.

Horárik sa narodil a vyrástol na Slovensku a tu aj zomrel. Mužné roky strávil však v cudzine, v Maďarsku a Nemecku, tam aj duchovne vospieval a vybudoval svoj svetonázor. Nejakú bezprostrednú spojitosť medzi jeho duchovným rastom a vtedajšou slovenskou literárnou produkciou nebadáme a nevieme, či ju vôbec poznal. Nebadáme ani jeho spätný vplyv na túto produkciu ako ani jeho vplyv na vývoj pomerov u nás vôbec. Keď teda jeho slovenskosť posudzujeme z tohto hľadiska, nemôžeme ho zaradiť do dejín slovenského myslenia. Kultúrne i politicky bol činný v Maďarsku. No sú tu aj iné hľadiská.

Horárikov svetonázor pramenil z francúzskeho utopistického socializmu a Feuerbachovho humanizmu a materializmu. Orientovaný bol teda výlučne na západ a po tejto stránke nevyrastal ani z maďarskej duchovnej pôdy, hoci s utopistami i s Feuerbachom sa zoznámil v Pešti. Domáca pôda stimulovala jeho myšlienkový radikalizmus najmä po hospodársko-sociálnej stránke silným revolučným kvasom, aj keď i v duchovnej oblasti boli tu určité tradície po uhorských jakobínoch a ohlasy západného osvietenského myslenia. Po tejto stránke nepatril teda Horárik ani Slovensku, ani Maďarsku, ale najmä Nemecku: jeho svetonázor, to bol doplnený a opravený svetonázor Feuerbachov.

Slovensku patrí však Horárik svojím rodiskom, rokmi svojho vospievania a svojím knážskym pôsobením. A práve v tejto dobe bol v úzkom kontakte s ľudom

a s hierarchiou — činiteľmi to, ktorí hrali pri budovaní jeho svetonázoru významnú úlohu, tu sa s nimi zoznamoval, poznával ich zástoj v spoločenskom živote. Slovensko mu teda dalo mnoho praktických poznatkov, ktoré neskoršie teoreticky zovšeobecňoval, a má podiel aj na formovaní jeho svetonázoru.

Koniec koncov Horárikov svetonázor nebol taký cudzí nášmu osvieteniskému mysleniu, ako by sa mohlo zdať na prvý pohľad pri porovnávaní jeho materializmu s idealizmom a fideizmom našich osvietenecov. Tento idealizmus a fideizmus bol totiž len hladinou ich myslenia, kým jeho spodný, temný prúd tvoril materializmus, lepšie povedané tendencie k nemu. U Horárika, pôsobiaceho hodne neskoršie ako títo myslitelia, za zrelejších podmienok, dostal sa tento prúd na povrch. Ako sme povedali už na inom mieste, „u Horárika nachádzame v nejednom smere zavŕšenie pokrokových tradícií slovenského osvietenstva, hoci nemožno povedať, že Horárikov svetonáhľad sa formoval len pod vplyvom domácej kultúry, že vyrastal z nej a že ju vôbec nejako zvlášť dobre poznal. No i ostatní naši osvietenci boli ovplyvňovaní inou tvorbou, najmä nemeckou, problematika . . . bola všade viac-menej spoločná a keď Feuerbach zavŕšil pokrokové tradície nemeckého osvietenstva, vyslovil niečo, čo bolo — hoci len latentne — obsiahnuté aj v myslení iných, duchovne príbuzných národov a teda aj v myslení našom. Nemožno sa potom diviť, že u Horárika, jeho prívrženca, nachádzame akoby zavŕšené tendencie domáceho osvietenstva“.¹

Medzi Horárikom a staršími slovenskými osvietenkami je teda v tomto zmysle kontinuita a jedným z cieľov tejto práce je na ňu poukázať. Jej iným cieľom je podať genézu a rozbor Horárikových náhľadov.

ZIVOT

Ján Horárik sa narodil roku 1808 v Bánovciach nad Bebravou ako syn súkenníka. Už v detstve sa v ňom prejavilo nadanie, a preto ho otec, chcúc aspoň jednému zo siedmich detí zaistiť lepšiu budúcnosť, poslal na gymnaziálne štúdiá do Nitry. Po absolvovaní nižších tried gymnázia prešiel do alumnea nitrianskej diecézy a odtiaľ ho poslali ako veľmi nadaného žiaka roku 1827 na bohoslovecké štúdium do ústredného katolíckeho seminára v Pešti. Horárik študoval teológiu a stal sa katolíckym kňazom, leho to bola vtedy v Uhorsku jediná cesta, ako mohol získať vyššie spoločenské postavenie (štúdium teológie totiž financovala Horárikovi ako chudobnému chlapcovi cirkev sama). Už z toho však vidieť, že Horárik nešiel na teológiu z presvedčenia, čo nám tiež pomôže pochopiť jeho mnohé činy a prejavy nespokojnosti v seminároch, jeho kritický pomer k štúdiu, profesorom i jeho ďalšie osudy. Pritom však Horárik nikdy nezatajoval, že boli obdobia, keď jeho viera v boha a vykonávanie kňazských povinností boli až prepäté, keď „jeho horlivosť presahovala mieru a medze“.² To sa týka najmä obdobia pred odchodom za vychovávateľa do Pešti a odtiaľ do Nemecka, kde sa zoznámil s najnovšou nemeckou filozofiou, mladohegeliánmi a Feuerbachom a kde nastal v jeho svetonáhľade prelom.

O svojich štúdiách na gymnáziu a v seminároch sa Horárik vyjadruje krajne kriticky. Keď sa neskoršie, v rokoch, keď mal už svoj svetonáhľad vypracovaný, díval späť na svoje školské štúdium a posudzoval jeho význam pre praktický život, musel v prvom rade poukázať na jeho nedostatočnosť, odtrhnutosť od života, me-

¹ *Boj slovenských osvietenecov proti poverám a predsudkom*, Slovenský filozofický časopis 1, 1956. Na túto štúdiu v tejto práci nadväzujeme.

² *Boj s hierarchiou a cirkvou v rokoch 1841—1845*, Bratislava 1953, 73.

tafyzickú zblúdilosť. Tu sa Horárikova vznepitlivá a temperamentná povaha, túžiaca po teoretickej a praktickej plnosti života, dostala po prvýkrát do konfliktu s úzkym rámcom a plytkým obsahom školského učiva. Tento konflikt sprevádzal Horárika počas jeho štúdií a ešte aj po nich a bol aj jednou z príčin jeho rozchodu s cirkvou a náboženstvom. A tak sa popri „bifľovaní katechizmu“, „riedkej filozofii“ a „bezduchej teológii“, ktorú do neho vtľkali, vrhol na štúdium rímskych klasikov a rečí, najmä maďarčiny a nemčiny (neskoršie sa učil aj po francúzsky a anglicky) a štúdium teológie zanedbával. Stal sa „rozmyšľajúcim teológom“, ako sám hovorí.³ Keď potom jeho profesori zbadali, že je v ňom „živá idea slobody a démon myslenia“,⁴ chceli ho z Pešti poslať späť do Nitry, čomu sa sám tešil. No nestalo sa tak. Horárik zostal v Pešti, a to s veľkou nechutou. Putá klerikátu pociťoval stále viac a viac ako putá otrocké, trápil sa a došlo to tak ďaleko, že chcel ujsť. Musel však zostať: bol taký chudobný, že si nemohol zaopatriť civilný oblek. Keď končil štúdium, získal zlatú mincu za prácu na tému o dávaní almužny. Počas štúdií založil v Pešti s priateľom maďarskú spoločnosť, ktorej tendencie boli namierené proti jozefínskej germanizácii, čím podal dôkaz, že chápal nacionálne požiadavky svojej doby.

Štúdium teológie ukončil Horárik roku 1829. Nasledujúce roky v kňazskom povolani, ktoré vykonával na Slovensku, znamenali pre neho tvrdú školu života. Mladý, nadaný a ambiciózny človek musel ako chudobný kňaz ustavične trieť biedu a nedostatok, bol zvieraný okovami cirkevnej hierarchie a pre ustavičné konflikty s ňou prenasledovaný jej intrigami. No majúť otvorené oči a bystrý rozum získaval cenné skúsenosti a bezprostredné poznatky o živote dvoch dôležitých zložiek uhorskej spoločnosti: cirkevnej hierarchie a poddaného ľudu, zúčastnil sa aj politického života, rozširoval svoje teoretické poznatky a tak v ustavičnom styku teórie s praxou brúsil sa a cibril svoj svetonázor, ktorý opísal spolu so svojimi životnými osudmi najmä v diele *Boj s hierarchiou a cirkvou v rokoch 1841—1845*.

Z Pešti sa Horárik vrátil ako diakon do Nitry, kde ihneď pocítil tvrdosť biskupovu, keď mu tento odmietol finančnú výpomoc. V Nitre bol vysvätený, stal sa študijným prefektom, vyučoval na biskupskom lýceu filozofiu a dejiny, no pretože sa nechcel v príliš krátkej dobe podrobiť profesorským skúškam, odišiel do bansko-bystrickej diecézy, kde vandroval z fary na faru, prenasledovaný biskupskými intrigami. Krátku dobu vykonával kňazské povinnosti a poznával ďalej hlbšie ľud a hierarchiu. Roku 1836 vystúpil po prvýkrát politicky na stoličnej kongregácii v Zlatých Moravciach v prospech liberálnej opozície. Pre tento čin sa Horárikovi hierarchia pomstila tým, že z Veľkých Uheriec, kde pôsobil v dobe svojho politického vystúpenia, bol preložený do Nemeckého Pravna, kde musel živoríť pri veľmi nízkom plate. Potom zanechal kňazskú činnosť a roku 1837 odišiel za vychovávateľa do Pešti. Pobyt v tomto meste znamenal pre jeho duchovný vývoj veľa, lebo tu sa v kruhu priateľov oboznámil s najnovšou nemeckou filozofiou, čo zapríčinilo obrat v jeho svetonázore. Ako sám hovorí, „tieto poznatky zahnali jeho proletársku bojzavlosť, vzpriamili smelo jeho hlavu“.⁵

Horárikov doteraz viac-menej drobný a tichý odboj proti cirkvi stáva sa zrejším a prepukuje v plnej sile v rokoch 1841—1845. V týchto dobách rozduchala totiž hierarchia spor o miešané manželstvá, a to tým, že robila katolíkom rozličné prekážky pri uzavieraní manželstiev s nekatolíkmí. 4. februára 1841 vystúpil Horárik na stoličnej kongregácii v Pešti smelou rečou proti týmto umelým prekážkam;

³ *Boj...*, 52.

⁴ *Boj...*, 52.

⁵ *Boj...*, 91.

zastával sa aj zavedenia civilného sobáša. Túto reč predniesol Horárik už z hľadiska svojho nového svetonázoru. Jej ohlasom je brožúra *Manželstvo v duchu Kristovom*, ktorú vydal roku 1843 v Tübingen. Reč vyvolala búрку odporu v cirkevných kruhoch, najmä na oficiálnych miestach. Nasledovala dlhá, vo forme výmeny listov prebiehajúca diskusia medzi Horárikom v Pešti a cirkevnými kruhmi na Slovensku, ktorým Horárik ako kňaz stále podliehal, a osobné intervencie maďarského biskupa Lonovicza, čo všetko malo mať za cieľ zmierenie Horárika s cirkvou a s jej stanoviskom. Horárik stratil svoje vychovávateľské miesto, no toto všetko nepomohlo. Mal svoje stanovisko už pevne teoreticky podopreté a nepopustil, súc presvedčený, že koná správne. Konečným dôsledkom toho bol jeho úplný a aj oficiálny rozchod s cirkvou. Príležitosť k tomu mu dal uhorský zákon z roku 1845, podľa ktorého mohli katolíci prestúpiť na protestantskú vieru. Horárik to hneď využil a o mesiac bol už mimo katolíckej cirkvi. Katolicizmus opustil nielen formálne, ale aj vecne, pretože v tých dobách bol už ateistom. „Som mimo každej náboženskej viery,⁶ vyhlásil pri poslednej návšteve u biskupa Lonovicza. „Už som prešiel touto (t. j. božou — T. M.) ríšou, vyspal som sa, odpočinul som si a vysníval som sa; bdiem.“⁷

Mimo viery Horárik mohol zostať, no mimo cirkvi nie, lebo uhorské zákony to nedovoľovali. Prestúpil teda na protestantizmus, ktorý bol podľa neho oveľa prijateľnejší. Toho istého roku odišiel do Nemecka, kde sa ďalej oboznamoval so súčasnou nemeckou filozofiou, najmä s Feuerbachom a kde tiež vydal svoj *Boj*, ktorý vyšiel roku 1847 anonymne v Lipsku. Pre jeho styky s revolučnými kruhmi ho však z Nemecka vypovedali. Keď vypukla v Uhorsku revolúcia roku 1848, vrátil sa späť a postavil sa na stranu pokrokových síl. Prispieval do rozličných časopisov, priatelil sa s poprednými osobnosťami maďarskej revolúcie a zúčastnil sa aj bojov. Po neúspešnom skončení revolúcie a za reakcie utiahol sa do ústrania, kde sa živil kondíciami a prekladateľskou činnosťou. Zomrel v Banskej Bystrici u brata, dňa 20. mája 1864. Vo svojom testamente napísal, že si nepraje cirkevný pohreb a svoje telesné pozostatky poručil anatomickému ústavu v Pešti.

DOBA A VPLYVY

Horárikovo vystúpenie spadá teda do obdobia tesne pred revolučným rokom 1848. Štvrtstoročie, ktoré zhruba delí Horárika od staršej osvietenскеj generácie, vyvolalo v hospodárskom, politickom, sociálnom a duchovnom živote Európy veľké zmeny. Vo Francúzsku zvíťazila buržoázna revolúcia a bol nastolený buržoázny spoločenský poriadok. No zároveň sa ukázalo, že heslá francúzskej revolúcie o všeobecnej slobode, rovnosti a bratstve boli len triedno-buržoáznymi heslami, že francúzska buržoázia nesplnila sľuby, ktoré dávala pred revolúciou a ktoré sa týkali najmä oslobodenia ľudu, zlepšenia jeho sociálneho postavenia. Ľudové vrstvy boli teraz rozšírené o triedu vykorisťovaného proletariátu a sociálna otázka sa tu stala takou pálcivou, že sa vynorili konkrétne návrhy na zlepšenie postavenia týchto najnižších vrstiev spoločnosti. Ich tvorcami boli utopickí socialisti Saint-Simon, Fourier a tzv. kresťanský socialista Lamennais. V niektorých iných európskych krajinách, napr. v Nemecku, Prusku, Rusku, Uhorsku neboli pomery natoľko vyvinuté, lebo po víťazstve kontrarevolúcie tam nastala čiastočná reštaurácia feudalizmu,

⁶ *Boj...*, 179.

⁷ *Boj...*, 177.

ktorého rozklad nebolo však už možné zastaviť. V mnohonárodných štátoch, ako napr. v Uhorsku, dostávala sa v súvislosti s rozvojom buržoázie do popredia otázka nacionálna, vyvolávajúca novú politickú i duchovnú orientáciu jednotlivých národov. Tak aj u nás. Po osvietenскеj generácii, ktorej nacionálne cítenie bolo miestami ešte veľmi hmlisté a miestami bolo v zmysle osvietenских kozmopolitických tendencií úplne zaznávané (Laurentzy; niektorí osvietenци proti nacionálnym predsudkom bojovali, lebo to narušalo rovnosť medzi ľuďmi), Kollár obrátil svoj zreteľ k slovanstvu, štúrovci už len k Slovákom.

No ak Nemecko zaostávalo vo vývoji hospodárskom, sociálnom a politickom, zaznamenalo za túto krátku dobu prudký vzrast vo vývoji duchovnom a najmä vo filozofii. Od Kanta, posledného filozofa, ktorého stačila ešte absorbovať naša staršia osvietenская generácia (odhliadnuc od zmienok o Fichtem a Schellingovi), prešlo sa cez Fichteho a Schellinga k Heglovi, ďalej k mladohegeliánom a Feuerbachovi, obnoviteľovi osvietenских tradícií na nemeckej pôde, a cez neho k Marxovi a Engelsovi, tvorcom vedeckého socializmu. O Heglovu filozofiu sa oprelí naši štúrovci, lebo jeho filozofia dejín, učiacia, že svetový duch sa konkrétne prejavuje vo forme duchov jednotlivých národov, podporovala ich nacionalistické tendencie.

V tomto ovzduší sa formoval Horárikov svetonázor, so všetkými týmito podnetmi sa musel vyrovnávať. Poznal francúzskych osvietenecov, reagoval na názory francúzskych utopických socialistov, najmä Lamennaisa, oprel sa o mladohegeliánov a završenie a syntézu svojich snáh našiel u Feuerbacha, ktorého miestami aj prekonal. Pritom tu nešlo o nejaký bezduchý eklekticizmus alebo nelogickú syntézu týchto protikladných názorov, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať, lebo Horárik sa v tom všetkom vedel orientovať a zachovať logickú súvislosť.

Francúzski a nemeckí myslitelia boli teda hlavnými zdrojmi, z ktorých Horárik čerpal. Ak Francúzi vzbudili v ňom záujem o otázku sociálneho rázu, dali mu etiku, tak Nemci mu dali gnozeológiu, naučili ho myslieť filozoficky a dialekticky, dotvorili jeho svetonázor, naučili ho dívať sa z jedného aspektu na minulosť, prítomnosť i budúcnosť, na ľudskú spoločnosť a jej kultúrne prejavy.

Nie je možné presne vystopovať, nakoľko bol Horárik oboznámený s filozofickou literatúrou francúzskeho osvietenstva, no dá sa dost presne zistiť, nakoľko poznal socialistických autorov porevolučných. V *Boji* spomína Babeufa, Saint-Simona, Fouriera, Lamennaisa a Proudhona. Najväčší vplyv na neho mali Saint-Simon a Lamennais. Snahy týchto mysliteľov boli zamerané najmä na pozdvihnutie sociálnej úrovne „najchudobnejšej a najpočetnejšej triedy“, ako hovorí Saint-Simon, t. j. ľudu. Utopickí socialisti, v názoroch ktorých sa odzrkadlili snahy ubiedených más, snažili sa rozličnými spôsobmi o nápravu ich postavenia. Podávali rozličné návrhy na reorganizáciu spoločnosti, apelovali na boháčov, snažiac sa riešiť veľké sociálne rozpory pokojnou cestou. Pritom sa tu vyskytli aj pokrokové názory. Stretávame sa s nimi aj u „kresťanského socialistu“, Lamennaisa, ktorý vyložil svoje sociálne náhľady v prácach: *Slová veriaceho* (1834) a najmä v *Knihе ľudu* (1837). Horárik ich poznal, hoci ich nespomína. Badáť to z jeho náhľadov.

Lamennais sa dožaduje zlepšenia sociálneho postavenia ľudu z pozícií kresťanských, na základe prikázania lásky k bližnému a rovnosti všetkých ľudí. Podáva miestami veľmi výstižnú kritiku novej, kapitalistickej spoločnosti. Nie je pravda, hovorí, že rozdiely medzi ľuďmi sú dané od narodenia; tvorí ich zlato, peniaze. Majetkové rozdiely vytvorili stavy, triedy. Boháči majú všetky výsady a práva, lebo majú peniaze; zmocnili sa správy spoločnosti a riadia ju vo svoj prospech. „Proletári... individuálne slobodní, stali sa masovo vlastníctvom tých, ktorí riadia

vzťahy medzi členmi spoločnosti, chod priemyslu, pracovné podmienky, cenu práce a rozdeľovanie jej plodov. Nariadenia, ktoré sa im zapáčili, nazvali zákonmi a zákony boli poväčšine len mierou súkromných záujmov, prostriedkami na zväčšovanie a udržiavanie panstva a na jeho zneužívanie menšinou proti väčšine.⁸ Produktívnym činiteľom v ľudskej spoločnosti je len ľud. Kto tvorí ľud? Sedliaci, drevorubači, robotníci v kameňolomoch, baníci, kovorobotníci, námorníci, vojaci, napokon vedci a umelci, ktorí pracujú pre všeobecné blaho. Sú to v každej krajine tí ľudia, ktorí sa umárajú a namáhajú, aby vytvorili a rozšírili produkty, všetci tí, ktorí pracujú pre zisk celej spoločnosti, sú to triedy, ktoré sú pre jej prosperitu najužitočnejšie, pre jej zachovanie najnevyhnutnejšie. Hľa, to je ľud. Odstráňte malé množstvo privilegovaných, topiacich sa v ich čírom pôžitkárstve a ľud, to je ľudský rod.⁹ Bez ľudu niet nijakej prosperity, vývoja, života, lebo niet života bez práce; a pracuje len ľud. A predsa, zlepšeniu jeho osudu sa stavia do cesty množstvo rozličných prekážok, ponecháva sa mu len zlomok výťažku jeho práce, „zachádza sa s ním ako zachádza roľník so svojím koňom a so svojím volom a často horšie“.¹⁰

Toto všetko, hovorí Lamennais, stalo sa však len preto, lebo ľudia, ich egoizmus porušil prikázanie lásky a putá bratstva. Ľudia sú si všetci rovní a majú sa milovať. Je len jeden pán — Ježiš Kristus. Spoločenské zlo bude odstránené vtedy, keď ľudia nebudú myslieť len na seba, ale aj na druhých, keď ľudská bezstarostnosť sa premení na hlboké vzájomné sympatie, egoizmus na oddanosť. Náboženským, patetickým kázaním chce Lamennais pohnúť ľudí, najmä boháčov k tomu, aby sa stali lepšími.

Z toho vidieť, že názory tohto kresťanského socialistu sa veľa nelíšili od názorov utopických socialistov. Aj Saint-Simon chcel napr. zlepšiť osud „pracujúcej triedy“, „jadra národa“, ku ktorému patria podľa neho sedliaci, priemyselní robotníci a obchodníci a ktoré je už zrelé na to, aby spoločenská moc prešla do jeho rúk. Za týmto účelom chcel zreorganizovať aj kresťanstvo, ktorého hlavnú zásadu videl v prikázaní, že všetci ľudia sa majú k sebe chovať ako bratia. O túto zásadu sa malo opierať aj jeho nové kresťanstvo. Ono malo spájať všetkých ľudí bez rozdielu, v jeho službách mali stáť veda a umenie; nepoznalo by inkvizičné násilie a surovosti, ale jeho zbraňou by bolo len presvedčovanie a dôkaz. A preto Saint-Simon tiež bojoval najmä slovom, apeloval na boháčov, monarchov i na pápeža. Násilie odsudzoval. „Pracujúci použijú len mierne prostriedky, t. j. diskusiu, dôkaz, presvedčanie, aby mohla prejsť správa... do rúk najdôležitejšej spoločenskej vrstvy.“¹¹ Takýmto, v podstate ešte osvietenškými metódami chceli zreorganizovať utopickí socialisti spoločnosť. Nezrelé triedne vzťahy mali za následok nezrelé teórie.

V týchto názoroch korenili teoretické motívy Horárikovho záujmu o ľud. Horárik tieto názory poznal a dal im výraz vo svojom humanizme. No prvými a hlavnými motívami jeho záujmu o ľud boli pohnútky praktické. Sám bol z proletárskeho rodu a vedel veľmi dobre precítiť jeho biedu.

Od francúzskych socialistov sa Horárik revolučností po teoretickej stránke naučil. Túto v ňom vzbudila až súčasná nemecká filozofia. Iba ona zapríčinila v ňom „podstatný obrat a pretvorenie jeho myšlienok“,¹² pod jej vplyvom „začal sa cítiť

⁸ *Le livre du peuple*, Bruxelles 1838, 17—18.

⁹ C. d., 21—22.

¹⁰ C. d., 23.

¹¹ Henri de Saint-Simon, *Výbor z diela*, Praha 1949, 62.

¹² *Boj...*, 90.

slobodným a kráčať bez strachu medzi mocnými porobeného života“.¹³ Touto súčasnou nemeckou filozofiou bola filozofia mladohegeliánov, najmä Straussa, Bauera a filozofia Feuerbachova. Čítal mladohegeliánske časopisy Hallské ročnice a Nemecké ročnice. Nie je známe, či poznal aj niektoré články Marxove a Engelsove, uverejnené v týchto časopisoch.

Mladohegeliáni, t. j. Iavé, pokrokové krídlo Heglovej školy, venovali sa kritike náuk kresťanského náboženstva, biblie, najmä Nového zákona. Boli to prví nemeckí myslitelia, ktorí sa odvážili kritizovať pozitívne kresťanské náboženstvo. Odvážili sa aj na pole spoločenskej kritiky a gravitovali k materializmu (Strauss). Ich vystúpenia a boje, spadajúce do tridsiatych a štyridsiatych rokov prvej polovice XIX. stor., boli aj neklamným znakom toho, že zmeny nastali nielen v duchovnom, ale aj v hospodárskom živote Nemecka: blížila sa nemecká buržoázna revolúcia, ktorá vypukla roku 1848.

Strauss a Bauer kritizovali kresťanstvo z pozícií filozofie Heglovej, Feuerbach, ktorý spočiatku tiež patril medzi mladohegeliánov, no neskoršie sa od nich odlúčil, prepracoval sa k vlastnej filozofii náboženstva, od Heglovej podstatne odlišnej, a k materializmu. Strauss vidí v kresťanstve iba štádium ľudského duchovného vývinu, štádium, ktorým sice ľudstvo muselo prejsť, no ktoré je dnes už prežitá, zastaralé. O Kristovi toho vraj možno zistiť len veľmi málo, legendy o ňom sú plné protirečení, sú to podvody atď. Bauer historickú existenciu Krista úplne poprel. Všetko sú len legendy, mýty, ktoré pred rozumovou kritikou neobstoja.

Názory týchto mysliteľov mali na Horárika silný vplyv. Hovoril o nich, že „rozlúštili bibliu“.¹⁴ Horárik sa stal pod vplyvom súčasnej nemeckej filozofie ateistom a materialistom. Sám hovorí, že touto cestou sa dostal „za božské a za všetko božsky sa javiace“,¹⁵ že sebauvedomenie, ktoré v ňom vzbudila táto filozofia, zotrelo všetky jeho náboženské a politické preludy. V boji proti cirkvi a náboženstvu začal Horárik vidieť, podľa francúzskych osvietenecov a Feuerbacha, centrum boja za pozemské blaho človeka; preto sústredil svoje sily najmä naň.

Ako sme už spomenuli, všetky Horárikove teoretické snaženia logicky vyústili, našli svoju syntézu vo filozofii Feuerbachovej. Feuerbacha považoval Horárik za posledné stanovisko nemeckej filozofie, za mysliteľa, ktorý „rozbil všetky stavby teológie a viery, spočívajúce na biblii, a položil nový základ — človeka“,¹⁶ nazýva ho „neodolateľným Ludwigom Feuerbachom“.¹⁷ Jeho filozofia náboženstva a etika, to je filozofia náboženstva a etika Feuerbachova.

Feuerbachove názory neboli však syntézou všetkých tých prúdov, ktoré ovplyvovali Horárika len subjektívne, u Horárika, ale aj objektívne. Vo Feuerbachovom etickom antropocentrizme a humanizme odrazil sa boj francúzskych osvietenecov o blaho človeka na zemi, o to, aby človek a nie boh bol centrom ľudských snáh (človek je človeku bohom, hovorí neskoršie Feuerbach), jeho hlásanie všeľudskej, nijakých hraníc a predelov nepoznajúcej lásky, lásky k ľudskému rodu, ktorú nazval náboženstvom budúcnosti, je zreteľnou ozvenou snáh francúzskych utopických socialistov (pritom Feuerbach nikde vo svojom diele ich vplyvy nepriznáva a vôbec o nich nehovorí) atď. On sám považoval celú svoju filozofiu za najlepšiu výťažok z toho, čo do tých čias ľudstvo vo filozofii urobilo, za „pravdu“ toho všetkého,

¹³ *Boj...*, 91.

¹⁴ *Boj...*, 201.

¹⁵ *Boj...*, 91.

¹⁶ *Boj...*, 201.

¹⁷ *Boj...*, 104.

doteraz skrytú, ale pripravovanú pre ozrejmienie, ktorú sa podarilo plne vyjadriť iba jemu.

Horárik sa oprel najmä o Feuerbachovu kritiku náboženstva a etiku, a preto si ešte v krátkosti všimneme tieto Feuerbachove disciplíny.

Feuerbach obrátil Heglovu tézu: vedomie o bohu je sebauvedomením boha, v tom zmysle, že vedomie o bohu je sebauvedomením človeka. Boh je človek, boh je odrazom človeka, nie boh tvorí človeka, ale človek si tvorí boha podľa svojho obrazu. Aký je boh, taký je človek. Človek si tvorí boha a je tiež stvoriteľom svojho sveta. Preto tiež podľa predmetov, s ktorými sa človek stýka, ako aj podľa jeho boha možno spoznať človeka samého. Kde je človekovo srdce, tam je jeho boh. Feuerbach to vyjadruje aj známym heslom: *Der Mensch ist, was er isst* — človek je to, čo zje, pričom pod jedením myslí aj myslenie, cítenie, konanie atď. Keď podľa Hegla ľudské dejiny spejú k sebauvedomeniu ducha, k návratu ducha k sebe samému, podľa Feuerbacha dejiny spejú k sebauvedomeniu človeka, k likvidácii ducha ako od hmoty odlišnej substancie. Feuerbach sledoval tento vývoj po linke náboženskej a filozofickej. Náboženstvo je prvou formou sebauvedomenia človeka, takou, v ktorej boh je človek, no tento nevie ešte o tom, že uctieva svoj vlastný obraz, ba naopak, seba považuje za obraz boží. Ľudské sebauvedomenie sa však stále prehľbuje, ľudský duch je stále kritickejší, človek spoznáva v bohu stále viac a viac seba a výsledok je ten, že boh sa v ľudskom vedomí stotožní s človekom, čiže boh sa — zlikviduje. Tam až dospieva tento proces sebauvedomenia človeka, proces, na čele ktorého stojí ako vodca ľudský rozum. Rozum spoznal v bohu človeka a on ho odstráni. Feuerbach bol racionalista. Osvietensky a idealisticky veril, že na zlikvidovanie boha a náboženstva stačí, aby človek spoznal v bohu seba. Lebo duch je všemocný. On vládne aj dejinami: duchovné záujmy vedú ľudstvo vpred. S týmto názorom sa Feuerbach nerozišiel ani keď bol už materialistom. Momentom spoznania sa človeka v bohu nastáva vraj vo svetových dejinách obrat. Človek sa odvráti od boha a prikloní sa k človeku. *Homo homini deus est* — človek je človeku bohom, vyhlasuje. Teológiu treba zameniť antropológiou, lásku k bohu láskou k človeku. Treba sa odvrátiť od boha a všetko, čo doteraz patrilo jemu, treba dať človeku. Človek musí byť centrom teórie i praxe, jemu musí slúžiť veda aj filozofia. Ona mu má nahradiť náboženstvo. Preto aj všetky ľudské kultúrne prejavy, ako mravnosť, právo, umenie, veda, štát atď., nie sú prejavmi heglovského svetového ducha, ale ducha ľudského.

Takto sa dostal Feuerbach ku svojmu antropocentrizmu a humanizmu. Jeho človek bol síce abstraktný, vytrhnutý z času a priestoru, bol to pojem človeka, no predsa to bol už človek a nie boh.

Feuerbach teda dosadil na miesto boha človeka. Všetko božské je ľudské a všetko ľudské je božské. Boh cíti — cítenie je božské, boh miluje — láska je božská, boh myslí — myslenie je božské atď. Ale cit, láska, rozum, to sú ľudské vlastnosti a ich zbožšťovaním vyhlasuje človek len nekonečnú hodnotu a božskosť vlastnej bytosti. Boh je už zlikvidovaný, no božskosť ľudských vlastností zostáva. Náboženstvo, napr. kresťanské, robí, podľa Feuerbacha, božskými, vysoko hodnotnými tie predmety a vzťahy, ktoré majú pre človeka veľkú hodnotu od prirodzenosti, robí božským to, čo je od prirodzenosti božské. Pripisuje sa vo sviatostiach božská pôsobnosť vínu, chlebu, pri krste vode, vyzdvihuje sa v učení o trojici jednota boha otca, syna i ducha svätého? To znamená len toľko, že chlieb, víno, voda, spoločenské nazívanie majú pre človeka od prirodzenosti veľmi veľkú hodnotu. Po odstránení náboženstva, po strhnutí mystickej glorioly z týchto vecí a vzťahov ich prirodzená, božská hodnota nezanikne, ale ešte viac vynikne. Človek si bude v budúcnosti vážiť tieto

veci samy osebe, bez boha, budú mu sväté. Náboženstvo nie je teda úplný nezmysel, zdôrazňuje Feuerbach proti Francúzom, ale má v sebe „racionálne jadro“.

Život vo svojich podstatných vzťahoch je vonkoncom božskej povahy, vyhlasuje Feuerbach. Všetko, čo je prirodzené, čo je základne ľudské, je vysoko hodnotné, božské. Všetko toto treba uvoľniť a pestovať. Skutočným človekom je len ten, kto neodvrhne od seba nič, čo je podstatne ľudské. „Som človek a nič ľudské nie je mi cudzie,“ vyhlasuje Feuerbach. Toto je heslo novej, t. j. Feuerbachovej filozofie.

Na prvom mieste treba pestovať lásku. Láska je svätá, lebo ona je os ľudského života. Láska je centrálny pojem Feuerbachovej etiky. U neho má aj gnozeologický a nielen etický význam. Láska, cit sympatie k druhému človeku je aj dôkazom toho, že objektívna skutočnosť existuje nezávisle od cítiaceho subjektu, je mostíkom medzi „ja“ a „ty“. Ako je nekonečný, neohraničený, prekážok nepoznajúci rozum, tak je taká aj láska — samozrejme, prirodzená, prírodou daná láska človeka k človeku. Táto láska je citovým ekvivalentom rozumu. Ona je spoločná všetkým ľuďom bez rozdielu rás, náboženských vyznaní atď., ona sa ozýva v kresťanovi, keď odpúšťa kacírovi, v bojovníkovi, keď odpúšťa svojmu nepriateľovi atď. Ona má ovládať ľudí, lebo ona je spojivom celého rodu, a nie napr. kresťanská láska, ktorá je nenávisťná, ktorá vytvorila inkvizíciu, upaľovala kacírov atď. Táto láska je láska druhová, vzájomná láska určitého druhu ľudí s vylúčením ostatných. Je teda nižšou formou lásky, než je láska rodová, najvyššia to forma lásky, aká je možná. Jej patrí budúcnosť, ona je pravým náboženstvom budúcnosti. Symbolom tejto lásky bol Feuerbachovi Ježiš, v ktorého konaní sa vraj silno prejavila.

Horárik si osvojil tieto Feuerbachove názory. V *Boji* často parafrazuje celé state z jeho diel a vkladá jeho slová do úst Lucifera, ktorý je u neho nositeľom všetkých pozitívnych hodnôt (poníma ho tak, ako ho poňal neskoršie A. France v románe *Vzbura anjelov*). Je isté, že dobre poznal Feuerbachove *Predbežné tézy k reforme filozofie*, *Zásady filozofie budúcnosti* a *Podstatu kresťanstva*, teda hlavné Feuerbachove diela. No k Feuerbachovmu materializmu, obsiahnutému v týchto dielach, Horárik sa priamo nehlási, hoci je zrejmé, že materialistom bol; azda preto, že sám Feuerbach sa k materializmu vtedy nehlásil a pomenovanie materialista odmietal.

Pri rozbere Horárikovho svetonáhľadu sa opierame o jeho práce *Manželstvo v duchu Kristovom* a *Boj s hierarchiou a cirkvou v rokoch 1841—1845*. Horárik vraj napísal aj filozofické dielo, ktoré sa nesie v duchu Holbachovho *Systému prírody* a ktoré poslal peštianskej Akadémii, aby ho uložila. Dodnes sa však nenašlo.

PRÍRODA A DEJINY

Priamych dokladov Horárikovho materializmu máme v jeho zachovaných dielach málo. Horárik o svojom materializme nikde nehovorí a nespomína ani materialistov. No na jednom mieste sa u neho stretávame s výrokom: „Svätá, večná príroda.“¹⁸ K tomu pristupuje fakt, že Horárik bol ateista, v boha neveril a jeho existenciu popieral. Veril síce v ducha, no len ľudského, ktorý hýbe dejinami a má v nich primát. Už v staršej Horárikovej práci *Manželstvo v duchu Kristovom*, ktorú napísal ešte ako kňaz, boh sa mu stotožnil s prírodou, s prirodzenosťou. „Príroda je hlas Boží. Každé dobré slovo, každá pravda je Božím slovom a Božou bytosťou. Božím zjavením sú všetky výtvary rozumu, Božím zjavením sú všetky ustanovizne

¹⁸ *Boj*..., 83.

ľudstva, ktoré sa neprotivia jeho dôstojnosti, podstate, blaženosti¹⁹ — hovorí aj v *Boji*, v kapitole parafrázujúcej jeho *Manželstvo v duchu Kristovom*. A takto chápe boha aj priamo v tejto práci. Neskoršie už nepoužíval ani takéto obrazné vyjadrenie.

Na tomto základe nazývame Horárika materialistom, a to aspoň materialistom „nadol“, vo vysvetľovaní prírody, lebo „nahor“, vo vysvetľovaní spoločnosti zostal — ako aj Feuerbach — idealistom. Ľudské dejiny sú podľa neho výtvarom ducha, ktorý speje z pôvodného stavu temnosti a neslobody k ustavičnému zdokonaľovaniu seba samého, k sebauvedomeniu, ku kritičnosti, k jasnosti — slovom, k rozumu a tým aj k slobode. Prejavmi tohto ducha sú všetky ľudské kultúrne výtvary, ako náboženstvo, cirkev, morálka, štát, právo atď. Človek je „absolútny duch, ktorý si stavia svety, buduje ríše a vo všetkých svojich vymoženostiach a produktoch poznáva iba seba samého“.²⁰

Duch, duchovné záujmy ľudstva majú v dejinách primát, oni vedú ľudstvo vpred, riadia jeho osudy. Vývoj sa deje tak, že vyššia, dokonalejšia, rozumovejšia forma prekonáva nižšiu a nastupuje na jej miesto. Horárik sleduje tento proces po linke vývoja náboženského ducha, ktorý speje od nižších foriem náboženstva k vyšším, rozumovo i mravne dokonalejším, no po náboženskej stránke voľnejším a končí v úplnom beznáboženstve, v ateizme, v uctievaní človeka a nie boha, čo je dôsledok najvyššej formy sebauvedomenia ducha.

Tak napr. o behu dejín rozhodovala určitú dobu katolícka cirkev. Ona vládla dejinami, riadila dlho osudy ľudstva. Spory o jej učenie, boje proti rozličným reformátorom zapríčinili mnoho nepíech, ktorými sa táto cirkev zapísala do dejín. A vôbec, „náboženské predpisy rozdvajili celý svet“,²¹ „pre bohov a ich kňazov je ľudstvo roztriedené... pre boha a jeho kňazov a vždy pre boha a kňazstvo sa stali dejiny javiskom nenávisťi a krvi“.²² Dejiny ľudstva sú dejiny sporov o rozličné náuky. Ony hýbali ľudstvom.

Vyššou formou vývoja ducha je protestantizmus. On ako duchovný činiteľ „vytvoril na ceste svojej slobody svedomia osvietenstvo založené na rozume a zrodil slobodu svedomia“.²³ „Popud k mysleniu a k vzniku vedy sú mojou zásluhou,“ hovorí protestantizmus.²⁴ Dnes sa už nachádza duch v štádiu úplného sebauvedomenia. Preto tiež odstraňuje prežitky, ktoré charakterizujú jeho nižšiu vývojovú fázu ako starú štátnu formu cirkvi, pozitívne náboženstvo atď.

Duch sa teda podľa Horárika dostáva k svojej slobode len postupne. Pôsobí totiž prostredníctvom ľudskej fyzickej prirodzenosti, ktorá ho rozmanitým spôsobom zatažuje, takže sa od nej len s námahou oprostuje a tak sa prediera ku svojej slobode. Ba ona niekedy nad ním dočasne vífazi. „V ríši ducha nie je duch celkom zbavený prírodných elementov, a preto tieto často nad ním a nad tým, čo má byť, prevážajú,“²⁵ hovorí. Duch môže byť rozlične zateľňovaný, zatláčaný do pozadia, no on je vo všetkom, on všetko oživuje: „*Spiritus enim est, qui vivificat.*“²⁶ O povahe tohto ducha sa však u Horárika nedozvedáme nič.

¹⁹ *Boj*..., 110.

²⁰ *Boj*..., 91.

²¹ *Boj*..., 103.

²² *Boj*..., 112.

²³ *Boj*..., 98.

²⁴ *Boj*..., 107.

²⁵ *Die Ehe im Geiste Christi*, Tübingen 1843, 12.

²⁶ *Die Ehe*..., 2.

Vývoj sa deje bojom protikladov, hovorí Horárik s Heglom. Každá vec je vnútorne protikladná, má svoju pozitívnu i negatívnu stránku. Raz sa prejavuje tá, druhý raz oná. „Každá vôľa spája a rozväzuje, tak ako je každý život rodením a umieraním a ako vôbec všetko podľa svojho pojmu niečo stanovuje a odstraňuje, zjednocuje a rozkladá.“²⁷ V *Boji* Horárik hovorí, že po oboznámení sa s novou nemeckou filozofiou „videl ho ako ideu a formu, smrť a život, hmotu a myslenie zároveň“.²⁸

Aj na vývoj náboženskej myšlienky, na spenie k ateizmu v dejinách sa Horárik díval ako na boj protikladov, reprezentovaných na jednej strane cirkvou, jej chamtivosťou, tmárstvom a nesvármí, ktoré vyvolávala, a Svetlonosom, Luciferom, ľudským duchom, rozumom, spejúcim k absolútnemu uplatneniu na strane druhej.

Dialektickým pohľadom na skutočnosť Horárik predstihol Feuerbacha, ktorý Heglovu dialektickú metódu odmietal a ustavične ju kritizoval. Odmietal najmä princíp jednoty a boja protikladov.

Horárikov pohľad na dejiny už teda nie je čiste osvietenický, lebo už prešiel školou mladohegeliánov: v dejinách bojuje rozum, svetlo s nerozumom, tmou. Tento negatívny moment je teda pre vývoj momentu pozitívneho nevyhnutný, patrí k podstate sveta a vývoja, kým u osvietencov je ničím, čo len prekáža uplatneniu pozitívneho momentu a bez čoho by svet mohol existovať. Preto má Hegel toľko porozumenia pre dejiny, kým pre osvietencov bola minulosť práve „vdaka“ pôsobnosti onoho negatívneho momentu len dobou temna. Nehistoričnosť osvietenstva je dobre známa. Ináč však medzi hegeliánskym a osvietenickým pohľadom na dejiny je aj veľa styčných bodov. Obidva tieto smery boli racionalistické a v pohľade na hybnú silu dejín idealistické. Tak osvietenci, ako aj Hegel kládli dôraz na ducha, na jeho vedúcu úlohu, na jeho spenie k jasnosti, zreteľnosti popieraním všetkého temného a protirozumnového. Obidva smery hľadali spásu v duchovnej slobode, no kým u Hegla išlo o svetového ducha, ktorý sa prejavil aj v ľudských dejinách, u osvietencov išlo len o ducha ľudského. Tak aj u Horárika.

Ak sa teda Horárik nelíšil od našich starších osvietencov v idealistickom pohľade na vedúceho činiteľa v živote spoločnosti, líšil sa od nich tým, že v tomto činiteľovi už nevidel ducha božieho, ale len ľudského. To bol rozhodne krok vpred. Aké morálne dôsledky z toho plynuli, to uvidíme v stati o etike. No Horárik tu len aktualizoval to, čo bolo u starších osvietencov obsiahnuté potenciálne. V spomínanej štúdií sme ukázali, že títo ešte kolísali medzi nebom a zemou a že ak na jednej strane poukazovali na nevyhnutnosť toho, aby si človek pomáhal sám, lebo boh zázraky nerobí, tak na druhej strane sa ešte stále obracali k bohu ako k stvoriteľovi sveta, dávajúcemu človeku prostredníctvom prírody všetky materiálne statky, k spasiteľovi atď. Toho u Horárika už niet. Podľa neho príroda nemá stvoriteľa, niet boha a niet teda spasiteľa. A bol to len logický dôsledok toho všetkého, keď Horárik vyhlásil: „Niet spásy mimo človeka.“ Iba človek je „spasiteľom od všetkého zla“.²⁹ Takto konečne docenil Horárik prírodu a človeka a vyslovil — heglovsky a feuerbachovsky povedané — tú „pravdu“, ktorá sa predierala na povrch už aj v myslení starších osvietencov, no ešte nedošla v ňom plného ozrejmienia. A tou pravdou bol materializmus.

Od starších osvietencov sa Horárik líšil aj tým, že na skutočnosť sa díval historicky a dialekticky, čo u týchto nenachádzame.

²⁷ *Die Ehe...*, 13.

²⁸ *Boj...*, 90—91.

²⁹ *Boj...*, 153.

Prítomnosť, XIX. stor. sú podľa Horárika charakteristické tým, že duch došiel k úplnému sebauvedomeniu. To je triumf ľudského rozumu, pre ktorý sa Horárik bezvýhradne nachol. Podľa neho je rozum najkompetentnejšou poznávacou schopnosťou človeka, on tvorí jeho špecifikum, on je „podstatou našej prirodzenosti“.³⁰ „Mimo rozumu nie je pre náš duch nijakého svetla,“³¹ jeho „povahou a podstatou je nebyť určeným, ohraničeným a uzavretým, ale byť neurčeným, neohraničeným, byť otvoreným pre večné a nekonečné prúde, vývin a zdokonaľovanie,“³² hovorí Horárik v úplnom súhlase s nemeckými idealistami i s Feuerbachom. Rozum musí byť slobodný, zbavený všetkých autorít. Rozum, racionalizmus je „najkrajnejším hroto-
tom, sudcom a rozkladným živlom vždy existujúceho nerozumu a zároveň východiskom, vodičom a autorom rozumnejšej budúcnosti. Jeho povoláním a zvykom je vystúpiť na končiare dejín a určiť im ďalší smer, ako aj usporiadať všetku prácu ľudského ducha v systém a postaviť tomu istému duchu nové idey ako úlohu ďalšej práce“.³³ Rozum je pozitívnym činiteľom v človekovi, on je Svetlonosom, Luciferom, bohom-temnotou na čas porazeným, no opäť dobývajúcim víťazstvá.

S myšlienkou sebauvedomovania ducha a so svojím racionalizmom obrátil sa Horárik ku kritike náboženstva.

Prijíma Feuerbachovu myšlienku, že človek je tvorcom sveta a boha. „Každý má svoj svet a tento mu je všetkým, len v ňom cíti a váži si seba, svoju česť, svoje šťastie, len v ňom má platnosť nečesť a nešťastie.“³⁴ Človek „boh je jeho obrazom v zrkadle, v zrkadle jeho bytosti, avšak on sám... je originálom, ako je ľudská bytosť doteraz prameňom všetkého božského“.³⁵ „Ano, ano,“ zdôrazňuje Horárik, „aký je človek, taký je jeho boh a jeho Kristus,“³⁶ kde je človekovo srdce, tam je jeho boh, podľa predmetov človekovho záujmu možno spoznať jeho boha. Napr. bohom hierarchie je minca a „jej teokratická svojvoľa, jej teokratický fanatizmus, jej lakomstvo a vládybažnosť“.³⁷ Horárik našiel svojho boha, ako hovorí, v knihách. Nadpozemský, nebeský svet nejestvuje, posmrtný život je vybásnený, jestvuje len v predstavách. Osobného boha niet. Kňazi, ktorí vytvárali náuky kresťanského náboženstva, scudzili človeka jemu samému. Odrhli boha od sveta, Krista od ľudstva a preniesli ho na nebo. Tak vytvorili „onen“ svet, ktorý je, ako hovoria, pravou vlasťou človeka, kde je jeho boh, duša, spása atď. Naproti tomu tento svet líčia ako slzavé údolie hriechu a smrti. Dnes je to už ináč. Ľudský duch preniká už do neba a účtuje aj s bohmi. Treba ľudom osvetliť podstatu náboženstva a oni sa ho vzdajú. „Len čo ľudstvo jasne nahliadne, že nebo je skutočne prázdne, že je nesmierne nič, že bolo a je iba fantómom, že teda nemá v nebi čo hľadať ani nájsť, potom sa celkom vážne pripojí k zemi, k tomuto životu.“³⁸ „Na nebeskej ríši nech pracujú nebešťania, na božej ríši bohovia; na zemi narodený, na zemi trpiaci a jej

³⁰ *Boj...*, 197.

³¹ *Boj...*, 180.

³² *Boj...*, 152.

³³ *Boj...*, 152.

³⁴ *Boj...*, 80.

³⁵ *Boj...*, 202.

³⁶ *Boj...*, 111.

³⁷ *Boj...*, 111.

³⁸ *Boj...*, 203.

výhody požívajúci človek nech pracuje na ľudskej ríši.³⁹ Budúcnosť patrí tomuto svetu, človeku. „Boh je zosadený, človek dosadený,⁴⁰ vyhlasuje hrdo Horárik.

Ducha novej doby charakterizuje podľa Horárika náboženský indiferentizmus. Tento indiferentizmus sa však predsa ešte nestal presvedčením más, „verejnou mienkou“, ako hovorí. Lebo všetko, čo chce hrať v histórii nejakú úlohu, musí sa stať verejnou mienkou. „Až sa najnovšia filozofia prebojuje k verejnej mienke, tak bude koniec kresťanskému nebu a zemi.“⁴¹ Indiferentizmus bude v budúcnosti zákonodarcom, on tiež naberie „na vidly osud uhorskej hierarchie“.⁴²

Kresťanské cirkvi už dohrali svoju historickú úlohu, náboženstvo je už prežitú. Nový rozum preráža už cez bibliu, „ktorá kresťanský rozum uväznila, ohla, zaslepila, zotročila“.⁴³ Biblia je „sväté väzenie ľudského ducha“,⁴⁴ je to „zbrojnica pravdy a nepravdy“.⁴⁵

Ako vidíme, Horárikova filozofia náboženstva má všetky klady i nedostatky osvietenského materializmu. Podľa vzoru niektorých francúzskych osvietenecov videl v náboženstve len výmysel a podvod kňazov, čím si samozrejme celý problém veľmi sploštil a z vulgarizoval. S tým logicky súvisel jeho názor, že treba len ľuďom povedať pravdu a oni sa náboženstva vzdajú. To všetko plynulo z jeho idealistického názoru, že dejiny vedie ľudský duch. O materiálnych podmienkach vzniku náboženstva nehovorí, hoci sa o tom mohol poučiť, aj keď nie dôsledne, u francúzskych osvietenecov i u Feuerbacha (napr. v tézach *Podstata náboženstva*, ktoré vyšli roku 1845).

No v Horárikových názoroch na náboženstvo a boha badáme aj mnoho materialistických prvkov a tendencií a taktiež určité logické domýšľanie princípov, nastolených filozofiou náboženstva našich starších osvietenecov. Takýmto momentom je jeho názor, že náboženstvo je čiste ľudský výtvor a že v bohu sa odráža sám človek. Kantovci Šteigel a Šulek vykárali boha z empirickej oblasti do transcendentna; podľa Šuleka „na poli skúsenosti... Boha nehľadáme“ a „človek môže poznať Boha len ľudsky“,⁴⁶ t. j. na spôsob človeka. „Pravda“ obsiahnutá v týchto názoroch našla u Horárika svoj výraz v tom, že boh a človek sú totožní a že aký je človek, taký je aj jeho boh. Racionalista vidí v bohu rozum, citovo založený človek srdce a pod. Na tom sa zakladá ono ľudské poznávanie boha. Kant ospravedlnil svojou filozofiou antropomorfizmus a práve na tom základe mohol Feuerbach a popri ňom Horárik existenciu boha poprieť. Teda proti bytostnému dualizmu boha a človeka nastolil Horárik už monizmus — človeka, čo bolo taktiež latentne obsiahnuté v názoroch spomínaných filozofov. — Hoci Horárikovo tvrdenie, že pozitívne náboženstvo je výmyslom kňazov, je na jednej strane sploštením problému, znamená na druhej strane vzhľadom na názory starších osvietenecov krok vpred, a to v tom, že kým títo hľadali trvalé základy náboženstva v ľudskej prirodzenosti, Horárik nepriamo vyhlásil, že ich niet, že náboženstvo sa zakladá iba ak na ľudskej hlúposti, ktorú možno odstrániť. Popretie tohto trvalého prirodzeného základu bolo aj dôsledkom relativizmu v náhľadoch starších osvietenecov na sídlo tohto základu (Feješ — cit, Laurentzy — cit aj rozum, Šulek — praktický a špekulatívny rozum).

³⁹ *Boj...*, 187.

⁴⁰ *Boj...*, 202.

⁴¹ *Boj...*, 150.

⁴² *Boj...*, 151.

⁴³ *Boj...*, 200.

⁴⁴ *Boj...*, 185.

⁴⁵ *Boj...*, 202.

⁴⁶ *Versuch eines neuen Beweises für das Daseyn Gottes*, Solenia VI, 19.

Horárik obrátil tézu našich starších osvietenecov: len nevzdelanec môže byť neveriaci (lebo vzdelanec dochádza svojím poznaním až k subjektívnym základom náboženstva a musí byť veriacim) v tom zmysle, že len nevzdelanec môže byť veriaci. — Konečne v Horárikovom názore, že „biblia je zbrojnica pravdy a nepravdy“ a v jeho navádzaní, že ju treba hodiť do ohňa (ako uvidíme neskoršie), nachádzame riešenie konfliktu medzi vedou a bibliou, do ktorého sa dostali starší osvietenci, a čo vyjadril Fernet vetou, že v biblii sú veci, „kté k gruntovným pravdám rovno nepríslouchajú“.⁴⁷

Aj v Horárikovej filozofii náboženstva možno teda vidieť určité završenie tendencií a názorov našich starších osvietenecov.

ETIKA

Etika je centrálnou disciplínou Horárikovho svetonáhľadu; filozofia náboženstva je len mostíkom k nej. Vo filozofii náboženstva Horárik zistil, že boha niet a na jeho miesto dosadil človeka. Teraz išlo o to, dať tomuto človekovi orientáciu. A tu sa nám Horárik predstavuje ako vášnivý bojovník proti konfesionálnym a v spojení s nimi aj proti nacionálnym predsudkom, a tak ako pokračovateľ v tom istom boji starších osvietenecov, no už na vyššom, beznáboženskom stanovisku. Tomuto boju je venovaná práca *Manželstvo v duchu Kristovom* a z veľkej časti aj jeho *Boj s hierarchiou a cirkvou v rokoch 1841—1845*. Ako sa k tomuto boju dostal?

Bezprostredným praktickým popudom k nemu bol spomínaný spor, ktorý vyvolala cirkev vo veci miešaných manželstiev a konfesionálna nenávisť, vyvolávaná cirkvou vôbec, teoretickým popudom mu bola Feuerbachova filozofia prirodzenej, predelov a partikularizmu nepoznajúcej, len na celý rod sa vzťahujúcej lásky.

Aj Horárik zastáva náhľad, že jestvujú dva druhy lásky: prirodzená, spájajúca celý ľudský rod, t. j. rodová, všeobecná, a kresťanská, láska kresťana ku kresťanovi, druhová, partikulárna. Iba prvá je „oprávnená, lebo sa zhoduje s rozumom, lebo miluje človeka pre jeho prirodzenosť, pre jeho podstatu, teda pre jeho ľudskú bytosť“.⁴⁸ Aj u Horárika je teda prirodzená láska citovým ekvivalentom rozumu. Z toho zase inverziou plynie, že myslieť, znamená milovať hlbšie svoj rod.⁴⁹ Proti prirodzenej láske stojí kresťanská láska, ktorá ľudí delí vyvolávaním svárov a nenávisť. Táto láska alebo náboženská láska vôbec rozdelila ľudí na katolíkov, protestantov, židov, mohamedánov atď., ona, ako sme už uviedli, bola príčinou nesvárov v dejinách, ona vyvolala súčasný spor o miešané manželstvá. Otázka miešaných manželstiev je dnes kameňom úrazu, hovorí Horárik ešte ako kňaz v práci *Manželstvo v duchu Kristovom*. Rozvadila cirkevné kruhy, o nej hovoria rečníci, popudzuje proti sebe vidiečanov, zasieva svár medzi laikov a kňazov a budí vzájomný odpor u kresťanských náboženstiev. A predsa, celý spor je úplne neopodstatnený. O manželstve dvoch ľudí môžu rozhodovať len traja činitelia: manželia a boh, ktorý tkvie, prejavuje sa a pôsobí len v ich duchu. Keď dvaja ľudia spolu sympatizujú, môže sa spojiť „pohan s kresťanom, heloch s černochoom, Žid s Indom, katolík s Turkom, Číňan s kvakerom, vzdelanec s barbarom, kráľovský syn s otrokyňou, mních s dieťaťom vojaka, duchovný s laikom, šľachtic s nešľachticom, knieža s páriom“.⁵⁰ Boh

⁴⁷ *Katechismus o náboženství pro nevinné, blaudným světlem věku tohoto v zmatek náboženství přicházející duše*, v Prešpurku 1803, 55.

⁴⁸ *Boj...*, 153.

⁴⁹ *Boj...*, 184.

⁵⁰ *Die Ehe im Geiste Christi...*, 7.

vštepil lásku do všetkých ľudských srdce, neprípútal ju k nijakej viere, k nijakej národnosti. Kňazské a cirkevné zásahy do týchto vecí sú proti prírode a rozumu.

Dvomi druhmi lásky zodpovedajú dva druhy humanity: humanita bez boha — prirodzená láska a humanita s bohom — kresťanská láska. V dejinách prevládala doteraz tá druhá. Súviselo to vraj s nedokonalým sebauvedomením človeka, s jeho nesprávnou orientáciou, s prevažovaním partikulárnych, druhových záujmov nad všeobecnými, rodovými. Ako sme už totiž povedali, duch sa dostáva k svojej úplnej slobode, k rozumu a preferovaniu všeobecných záujmov (čo všetko je v podstate to isté) len postupne, lebo je zafažovaný hmotárstvom a partikularizmom rozličného druhu. „Je dané v povahe človeka, že odieva duchovné do zmyslového, že znižuje božské na ľudské, že halí myšlienky a city do vonkajších foriem a prepádajú im v určitých obdobiach, súc nimi oslepený, zabúda na vnútro, podstatu.“⁵¹ Dnes je to však už ináč, hovorí Horárik v *Boji*. Dnes, vďaka hlbokému sebauvedomeniu, speje ľudstvo k svojej podstate, t. j. k všeobecnému rozumu, k prirodzenej láske, k rodu a nie k druhu. Preto víťazí humanita bez boha, ktorá zodpovedá rozumu čiže zrovnoprávňuje celý ľudský rod, nepozná uprednostňovanie, otroctvo, sektárstvo, rodinkárstvo, individualizmus a pod. Táto humanita zrodila každú slobodu, jej formami a prejavmi sú rozmanité inštitúcie a vzťahy, ktoré sa pričínili o pokrok v dejinách. V jej službách je Lucifer. A Horárik volá: „Vy, hašteriaci sa, jeden pred druhým prchajúce národy! Kde máte smysly, kde srdce? Máte sa poznať a milovať, avšak nepoznáte a nemilujete sa! Ste ešte iba kresťanmi, židmi, mohamedánmi atď., nie ste ešte ľuďmi, ale ničím iným než odludštenými veriacimi, teda sfalšovaný, nijaký pravý ľudský rod! Preto odstráňte všetko, čo Vás rozdeľuje a čo Vám prekáža byť iba ľuďmi, t. j.:

Rozdeľujú vás a prekážajú vám kňazi? Odstráňte kňazov alebo urobte z nich čisto ľudských učiteľov ľudu!

Rozdeľuje vás a prekáža vám cirkev? Skujte ju so štátom na ústav vzdelávania ľudu pre tento život!

Rozdeľuje vás a prekáža vám biblia? Hoďte ju do ohňa!

Rozdeľuje vás a prekáža vám božská viera? Vyobcujte ju navždy zo svojich hláv!

Rozdeľuje a prekáža vám kresťanská láska? Preč s ňou! Pestujte čistú, nerozdeľiteľnú ľudskú lásku!⁵²

Z tohto aspektu skúma Horárik aj súčasné snahy cirkví, najmä katolíckej. Zisťuje, že táto už nie je pokroková, lebo preferuje druhovú a nie rodovú lásku a že jej záujmy nepresahujú úzky rámec záujmov druhu. Cirkev, tento „stroj na potlačanie ducha“,⁵³ stratila už *raison d'être*, lebo náboženstvo, o ktoré sa opiera, je už gnozeologicky i eticky prekonané. Prekonaný je kresťanský rozum, prekonaná je druhová láska. Cirkev sa stala prežitkom, „zlátaninou“ toho, čo je už zastaralé, prekonané, protiprirodzené, protiludské, stala sa čisto negatívnym činiteľom v historickom dianí, prototypom zla, protikladom Lucifera. „Moc duchovenstva... musí byť úplne porazená, úplne odstránená, ak majú napredovať veci ľudstva.“⁵⁴

V Horárikovom boji proti cirkvi môžeme vidieť pokračovanie a završenie kritiky cirkvi, ktorú u nás začal osvietenec Fándly, a to v diele *Dúverná zmlúva medzi*

⁵¹ *Die Ehe*..., 14.

⁵² *Boj*..., 111—112.

⁵³ *Boj*..., 58.

⁵⁴ *Boj*..., 93.

mňichom a diablom. Pravda, kým Fándly kritizuje cirkev ešte v snahe pomôcť jej a zachrániť ju, Horárik ju už odmieta úplne.

Oveľa lepšie ako katolicizmus je na tom u Horárika protestantizmus. V ňom sa to, čo je prirodzene ľudské, dostáva na povrch oveľa viac ako v katolicizme, a preto je tiež oveľa pokrokovejšia. No napriek tomu aj protestantizmus je len v cirkvi uväznená forma humanity, má svoj dogmatizmus a jeho náuky sú už tiež zastaralé. Moderná doba je už ďalej. Preto Horárik, ktorý sa „narodil bezprostredne a výlučne pre spoločnosť, pre svoj rod, pre tento svet“, nechcel po vystúpení z katolíckej cirkvi vstúpiť už do nijakej inej. Uvítal ako pokrokový čin uhorský zákon z rokov 1843/44 o možnosti vystúpenia z katolíckej cirkvi, videl v ňom ďalšie ohnivo v procese odcirkevnovania a spenia k pozemskosti, no zazlieval mu, že dovoľoval len prestup z jednej cirkvi do druhej a nie bezcirkevnosť vôbec. Horárik prestúpil na protestantizmus len preto, lebo musel. Dožadoval sa povolenia úplnej bezcirkevnosti, tejto „novej slobody“.⁵⁵

Prameňom mravnosti a správnosti je Horárikovi všetko to, čo je prirodzené, ľudské, čo napomáha prosperitu rodu, celku. Čo je to, to určuje rozum. Všetko to si musí človek vážiť, musí sa mu to stať sväté. A Horárik hovorí o „svätej pohlavnej láske“,⁵⁶ o „svätej, večnej prírode“,⁵⁷ o „svätom mene ľudstva“.⁵⁸ Najdôležitejšia pre rod je prirodzená láska. Ju by mali „už konečne vyhlásiť za svätú“,⁵⁹ ona je „najspravodlivejší život, kvet, je šľachtou života“.⁶⁰ Ona odstraňuje všetky predely medzi ľuďmi, ona je „náboženstvom budúcnosti“.⁶¹

Tak ako Feuerbachovi aj Horárikovi bol symbolom univerzálneho rozumu a rodovej lásky Kristus. Kristus je podľa Horárika „láska človeka k človeku“,⁶² „učiteľ neobmedzenej lásky“,⁶³ je to „prototyp lásky, viery, rozumu“.⁶⁴ „Čím bol teda Kristus, keď nebol rozumom?“ pýta sa Horárik.⁶⁵ V skutočnú, historickú existenciu Krista Horárik teda neveril. Nasvedčuje tomu aj jeho názor, že „aký je človek, taký je jeho Boh a jeho Kristus“,⁶⁶ podľa ktorého si teda Krista tak, ako aj boha, tvorí človek podľa svojho obrazu. Inde počíta Krista medzi „zázračné mená“, ktoré ľudí pobalamutili.⁶⁷

V Horárikovej oslave prirodzenej lásky, zdravého rozumu a podobných ľudí spájajúcich vlastností možno zreteľne spoznať ozvenu osvietenského hlásania všeľudskej jednoty a možno tu ľahko vidieť styčné body s Plachého teóriou znášanlivosti. Nemožno však zároveň nevidieť, že toto stanovisko je o stupeň vyššie ako stanovisko Plachého, a to proste preto, lebo je už zbavené náboženskej glorioly. Plachý podkladal svoju argumentáciu ešte nábožensky: ľudia sú bratmi preto, lebo sú dietky božie, zdravý rozum dal ľuďom boh, milovať sa navzájom prikázal ľuďom boh. V Horárikovom systéme už boha niet. Jestvuje len večná príroda a človek majúci určité všeľudské, prirodzené vlastnosti. To, čo bolo u Plachého ešte prikázaním

⁵⁵ *Boj...*, 191.

⁵⁶ *Boj...*, 66.

⁵⁷ *Boj...*, 83.

⁵⁸ *Boj...*, 132.

⁵⁹ *Boj...*, 68.

⁶⁰ *Boj...*, 68.

⁶¹ *Boj...*, 153.

⁶² *Boj...*, 101.

⁶³ *Boj...*, 130.

⁶⁴ *Boj...*, 133.

⁶⁵ *Boj...*, 180.

⁶⁶ *Boj...*, 111.

⁶⁷ *Boj...*, 112.

transcendentného boha, u Horárika bolo už len hlasom prirodzenosti. Preto by tiež Horárik nebol nazval prikázanie: Miluj bližného svojho, prikázanim kresťanskej lásky, ako ho nazval Plachý, ale lásky všeludskej, prirodzenej, ktorej je kresťanská láska pravým opakom.

Nemožno popierať, že v porovnaní s názormi starších osvietenecov boli tieto Horárikove názory krokom vpred, aj keď v nich zostávalo ešte stále mnoho idealistického. No Horárik vpredstihol aj samého Feuerbacha. Feuerbach rojčil o všeludskej, nijakých predelov nepoznajúcej láske a po tejto stránke upadol do úplného idealizmu. Jeho človek bol abstraktný, nečasový a nepriestorový, bol to pojem človeka, a preto mohol mať stále na mysli len ľudskú rovnosť, nevidieť pre les stromy. Nikde nehovorí o tom, ako sa majú realizovať všeludské vzťahy, ako riadiť novú spoločnosť, o ktorú sám bojoval. Nie tak Horárik. Bol v ustavičnom spojení s praxou, zúčastnil sa politického života a nemohol obísť pálčivé sociálne otázky dňa. Jeho humanizmus nie je abstraktný, ale konkrétny. Dáva návody, ako ho realizovať v praxi, vidí ľudskú spoločnosť rozdelenú na triedy, vidí jej reakčné i pokrokové sily, vidí, kto má jeho ideály uskutočniť, a vidí formu, akou sa to má stať. Tou pokrokovou silou je ľud, novou spoločnosťou je nový druh štátu. Týmto všetkým prerastá Horárik cez Feuerbacha, ktorý sa o týchto veciach ani nezmiňuje. Na Horárika tu vplývali názory mladších mladohegelianov, najmä Edgara Bauera, brata Bruna Bauera, a to jeho spis *Spor kritiky s cirkvou a štátom* (1843).

Horárikova etika neviazla teda v abstraktnom rojčení ako etika Feuerbachova, ale mala v sebe niečo reálne, čo sa dalo uskutočniť. V nasledujúcich dvoch pasážach si všimneme Horárikov pohľad na spoločnosť, ako aj jeho filozofiu štátu.

SOCIÁLNE NÁHEADY

K vyrovnávaniu sa so sociálnou problematikou nútilo Horárika viac momentov. Kontrast vlastnej biedy, v ktorej sa počas kňazského pôsobenia ustavične nachádzal, a blahobyť vyššieho kléru, ktorý dobre poznal, blahobyť hierarchie a bieda ľudu, medzi ktorým pôsobil, a konečne súčasný sociálny zápas dvoch svetov: odumierajúceho feudalizmu a nastupujúceho kapitalizmu. Horárik dochádzal z nižšej vrstvy, z chudobnej remeselníckej rodiny, trpel biedu aj počas štúdií, čo vyvolávalo v jeho ambicióznejšej duši odpor voči prepychu hierarchie a sympatie s ľudom. Keď potom našiel pre tieto svoje sympatie aj teoretické zdôvodnenie v spisoch francúzskych utopických socialistov, stal sa horlivým zastáncom ľudu a vášnivým odporcom utlačateľov — feudálov. Táto hospodársky motivovaná nenávisť Horárika voči hierarchii bola najsilnejšia a aj prvotná. Gnozeologické zdôvodnenie boja proti nej, veľkostatkárom, proti kapitálu, ktorý nazýval „morom pracujúceho ľudu“.

Utláčateľov vidí však Horárik veľmi jednostranne — len v hierarchii. Voči šľachte má len niekoľko jedovatejších poznámok, ináč o nej vôbec nehovorí. To asi preto, že hierarchiu dobre poznal, kým život šľachty mu zostal menej známy. Iba neskoršie, v revolúcii roku 1848 bojoval už nielen proti hierarchii, ale aj proti veľkostatkárom, proti kapitálu, ktorý nazýval „morom pracujúceho ľudu.“

Horárik neurčuje nikde presne, koho myslí pod pojmom ľud. Dá sa však predpokladať, že keďže sa na Slovensku, kde vznikol jeho záujem o ľud, stýkal len so sedliakmi, má na mysli, keď hovorí o ľude, najmä ich. Na jednom mieste hovorí aj o „triede proletárov“⁶⁸ bez toho, že by bližšie označil, koho tým myslí.

⁶⁸ *Boj...*, 69.

Ľud považoval Horárik za „dojku, ochrancu, udržiavateľa ľudstva“,⁶⁹ za „telo a krv štátov“. ⁷⁰ Ľud drží na svojich ramenách hierarchiu, šľachtu, vzdáva sa v ich prospech občianskych a často aj ľudských práv, živí vojsko, panovníka a je zdrojom moci štátu. A za toto všetko sa mu dostáva zlej odmeny. „Prikrýva sa handrami, je a pije zle, často si líha vedľa svojho dobytku a všetci s ním zachádzajú ako s čímisi neľudským, lebo všetci stoja nad ním, vyciavajú ho, zatláčajú ho do pozadia, šklbú, odierajú ho a nakoniec, aby sa nerozzúrili, utešujú ho nebotom a jeho blaženosťami po smrti.“⁷¹ Najkrutejším despotom nad ľudom je cirkev. Jej nádhera a bohatstvo je zrkadlom biedy ľudu, lebo ona žije z neho. Ľud toto všetko pokorne znáša, a to z dvoch príčin: je hlúpy, nevzdelaný, nevie sa správne orientovať, nevie, že často si svojou poslušnosťou pletie bič na seba, a za druhé je neorganizovaný, niet v ňom nijakej „silnej duše, ktorá by ho mohla zjednotiť v silu“.⁷²

Avšak Horárik verí v ľud. Vidí v ňom veľkú spoločenskú silu, ktorej patrí budúcnosť. „Ľud je schopný zdokonalenia a možno ho urobiť šťastným.“ Má voskovú povahu, je prispôsobivý a ide tým smerom, ktorým ho vedie vodca. Preto ho možno zošľachtiť i zničiť. Všetko závisí od výchovy ľudu, od jeho vzdelania. Horárik tiež zastával osvieteneský názor, že osveta a mravy ľudu sú určované zhora, panovníkom, vládou a zákonmi. Ľud je taký, aký je panovník a aké sú zákony. Ľud treba vzdelávať v rozumových a ľudských pravdách, viesť od druhej lásky k láske k rodu a ľud sa čoskoro preporodí, rod rozkvitne. Ľud musí dôjsť k blaženosti už tu na zemi a nie po smrti čiže nikdy. V tomto bode Horárik nesúhlasil s ináč obľúbeným Lamennaisom, ktorý hlásal šťastie ľudu iba po smrti. „Už by bolo skutočne načase zatiahnuť nespravodlivo bezprávny ľud do kombinácií vysokej politiky, obrátiť srdcia aj k najnižšiemu ľudu, precítiť jeho bolesť a rany a bez tohto nemyslieť na nijakú spoločnosť, na nijaký štát, na nijaké ľudstvo. Treba s odporom zamietnuť každú slobodu, len čo nešľachtí a nezahŕňa ľud; treba nenávidieť a bojovať proti každej reforme, ktorá odstraňuje ľud; treba obviňovať z neľudskosti a podrývať každú moc, ktorá aj naďalej stavia na bezprávnosti ľudu; treba odoprieť ľudskosť a prisúdiť neľudskosť každému človeku, ktorý ľudu nepraje alebo žiada preň menej ako pre seba samého. Bolo by konečne načase obeť malicherný podlý egoizmus všeobecnej humanite. Privilégium musí skončiť, lebo iba ľud je večný!“ volá Horárik nakoniec ústami Mirabeaua, význačnej to postavy v živote predrevolučného Francúzska, člena „Spoločnosti priateľov čiernych“, t. j. utláčaných amerických černochoch.⁷³

K ľudu sa Horárik modlil aj v revolúcii roku 1848, vidiac v ňom jedinú silu schopnú oslobodiť Uhorsko.

Horárik teda celkom správne videl v ľude živel pokrokový, schopný vývoja, no nevidel správne spôsob, akým sa ľud zbaví svojho jarma. Idealisticky veril, že stačí dať ľudu osvetu, vzdelanie a všetko bude lepšie.

Ináč stál Horárik vždy na strane pokrokových alebo relatívne pokrokových síl, bojujúcich proti feudalizmu, za buržoáznodemokratický spoločenský poriadok. Víťal aj súčasné nacionálne pohyby, v národnosti videl jednu z foriem humanity bez boha, prirodzenej lásky, dielo to Luciferovo. V tých dobách nemohol ešte vidieť, že nacionalizmus je niečo, čo jeho teórii spenia ľudstva k jednote rodu odporuje,

⁶⁹ *Boj...*, 79.

⁷⁰ *Boj...*, 88.

⁷¹ *Boj...*, 79.

⁷² *Boj...*, 79.

⁷³ *Boj...*, 79—80.

lebo nacionalizmus vyvolával medzi ľuďmi aj partikularizmus. Obrátil sa však proti slovenskému národnému odboju a odsúdil ho. Slováci sa vraj nemajú snažiť o presadenie slovenčiny proti natiskanej maďarčine, ale majú uznať práva maďarčiny. Toto bola u neho veľká nedôslednosť, lebo, ako sám hovorí, „bez národnej reči niet národného povedomia, bez národného povedomia nijakej historickej úlohy“.⁷⁴

V revolúcii roku 1848 stál Horárik po boku revolucionárov Petöfiho, Tancsicsa, Vasvariho a iných. Horárik bol vyrovnaný s myšlienkou násilného získavania slobody. „Nebolo nijakej slobody okrem vydobytej a nijakého práva okrem vynúteného.“⁷⁵ Horárik, posudzujúci všetko z masového hľadiska, z hľadiska celku, vedel správne doceniť aj význam verejnej mienky pre prebíjanie pokrokových názorov v spoločnosti. Každá pokroková myšlienka, keď chce preraziť, musí sa stať verejnou mienkou, presvedčením masy. Všetko, čo ľuďmi hýbe, je verejnou mienkou. Sám jednotlivec nič nez môže. Jednotlivec je len rečníkom masy. „Jednotliví bojovníci zjavne ukazujú, že v mase spoločnosti sa niečo uvoľňuje, čo by už viac nemalo byť sputnané.“⁷⁶

Tieto Horárikove názory ukazujú, že v niektorých bodoch prekonal osvietenskú sociálnu filozofiu, domácu i cudziu, vďaka pokročilosti doby, v ktorej vystúpil. Prekonal ju svojím nekompromisným poukazovaním na ľud ako jediného nositeľa pozitívnych hodnôt v budúcnosti, kým cudzí, napr. francúzski osvieteneci hľadeli na ľud ľud veľmi zhora (Voltaire), alebo sa naň dívali s veľkou rezervou (výnimku tvoria Rousseau a Holbach) a vcelku ho hodnotili ako inertnú, neschopnú masu. Naše staršie osvietenstvo bolo ľudovejšie ako osvietenstvo francúzske a aj ľudu vcelku oveľa prajnejšie, no starostlivosť našich osvietencov sa nekoncentrovala len na ľud, ale svojou obranou vyšších stavov, najmä šľachty, neraz sa obrátili, hoci aj nie vždy vedome a úmyselne, proti záujmom ľudu. Toto všetko už u Horárika nenachádzame. Odvrhol šľachtu a cirkev ako zastaralé a nepokrokové živly a poukázal jednoznačne na ľud ako na to nové, schopné vývoja, čomu patrí budúcnosť. Predsa však môžeme v Horárikovi vidieť pokračovateľa v snahách našich ľudovýchovných a osvetových pracovníkov, ako boli napr. Tešedík, Fándly, Michalko a iní, pokračovateľa, ktorý zbavil ich náhľady mnohých protirečení (u Tešedíka i Fándlyho sa ešte prejavila rochovovská idealizácia sedliackeho stavu, ktorej tendenciou bolo uspokojiť sedliakov s daným sociálnym poriadkom).

Horárik pokročil aj nad bežné osvietenské hodnotenie významu osobnosti v dejinách ako tvorecu týchto dejín a stvárniteľa masy. Naopak, podľa neho veľká osobnosť vyjadruje iba to, čo sa v mase už dávno prejavuje. Nie jednotlivé názory hýbu dejinami, ale verejná mienka, teda masa. Týmito názormi sa Horárik veľmi priblížil náhľadom vedeckého socializmu.

Pokračovaním Horárikových sociálnych názorov je jeho filozofia štátu, ktorá je akýmsi hrubým náčrtom jeho predstáv o spoločnosti budúcnosti, no zároveň aj kritikou, a to veľmi ostrou, súčasného uhorského štátu.

FILOZOFIA ŠTÁTU

Vo svojej filozofii štátu je Horárik silno závislý od mladohegliánov. Štát je podľa Horárika najvyšším a najdokonalejším ľudským prejavom. „Štát je všetko: je

⁷⁴ *Boj...*, 53.

⁷⁵ *Boj...*, 156.

⁷⁶ *Boj...*, 45.

nositeľom, skutočnosťou, inštitúciou rozumu, smrteľnosti a všetkého života; je všemohúcnosťou nad celým človekom. Pod jeho cieľ, pod jeho starostlivosť spadá všetko, čo sa týka celého života všetkých. Ako škola, spravodlivosť, istota atď., tak nie je ani cirkevnosť, morálka a náboženstvo nič iného ako jeho vnútorným záujmom, momentami jeho života a jeho rozvoja.⁷⁷ Všetky ostatné formy spoločenského života sú podriadené štátu a teda aj cirkvi. Štát je objektivizáciou ľudského rozumu, a je teda zároveň prejavom najvyšším, typicky ľudským. Zodpovedá prirodzenému rozumu, prirodzenej láske, rodu. „Návrat do štátu! Návrat k človeku.“⁷⁸ Preto aj štát podlieha tomu vývinovému procesu, ktorému podlieha napr. prirodzená láska, t. j. spočiatku je zatlačovaný, zastieraný, jeho moc je slabá, no postupom dejín, spením človeka k sebauvedomeniu jeho moc ustavične rastie, až nakoniec zvíťazí a porazí všetky temné sily. Jemu patrí budúcnosť, on uskutoční všetko prirodzene ľudské!

Na rozdiel od Hegla a v úplnom súhlase s Feuerbachom Horárik videl v štáte iba prejav ľudský, objektivizáciu ľudského rozumu a nie nejakého absolútneho ducha. Od Heglovho poňatia sa líši aj tým, že kým tento si nevedel predstaviť štát bez náboženstva a videl v ňom jednu zo základných podmienok jeho existencie, Horárik náboženstvo v štáte — aspoň v štáte budúcnosti — úplne ruší.

A Horárik porovnáva svoj ideálny štát budúcnosti so štátom prítomnosti, najmä so štátom uhorským. Zisťuje veľké rozpory medzi ideálom a skutočnosťou, a preto nemilosrdne kritizuje súčasný štát. Je to štát, ktorý ešte nedospel k sebauvedomeniu, ktorého orientácia nie je ešte správna, a preto robí mnoho protipokrokových činov. Je to štát „nemužný, nesamostatný, nesebauvedomený“,⁷⁹ štát, ktorý „nie je ešte nijakým štátom ľudí, ale ešte len kresťanov a detí cirkvi“,⁸⁰ v ktorom aby niekto bol uznaný občanom, „musí zameniť rozum a človeka za vieru a kresťana“.⁸¹ Štát má byť nad cirkvou, no terajší štát sa s ňou spojil a dopúšťa sa s ňou najhorších prečinov proti ľudskosti. Štát s cirkvou tvoria dohodu, ktorej podstata je táto: „Cirkevná autorita sa zaviazala udržiavať masy v náboženskom bezvedomí, vyzdvihnúť za hlavnú dogmu príkaz „Dajte cisárovi, čo je cisárovo“ a zahaliť štátnu autoritu do božského nimbu. Štátna moc prisahala rovnako na evanjelium udržiavať cirkevnú aristokraciu v tuku krajiny, zaručovať jej všetky politické výsady, zo všetkých síl panstvo nad dušami, udeliť občianske právo len jej veriacim.“⁸² Štát je sluhom teokracie, schvaľuje len to, čo schvaľuje ona. Tak napr. schvaľuje len cirkevný sobáš a nie prirodzený, ba neuznáva ani civilne uzavreté manželstvo, súhlasí s katolíckou seminárnou výchovou, namierenou proti rozumu, životu, prírode, priznáva cirkvi veľké majetky atď. atď. „Štátna moc... zostala a zostáva závislá na cirkvi a nebi.“⁸³

V budúcnosti to bude ináč. Cirkev je prežitá a na jej miesto musí nastúpiť štát. Človek musí venovať tomuto štátu všetky svoje najlepšie sily, ktoré doteraz venoval bohu a cirkvi. Bude si ctíť štátne zákony, ústavu, bude ochotne zomierať za vlasť, lebo bude vidieť, že to všetko slúži pozemskému blahu celého jeho rodu. Štát bude jeho pánom a nebom. Nový štát „musí podať ruku aj filozofii“.⁸⁴ Škola bude emancipovaná z područia cirkvi a výchovu ľudu prevezme štát. „Ten kresťan-

⁷⁷ *Boj...*, 191.

⁷⁸ *Boj...*, 182.

⁷⁹ *Boj...*, 67.

⁸⁰ *Boj...*, 187—188.

⁸¹ *Boj...*, 119.

⁸² *Boj...*, 204.

⁸³ *Boj...*, 206.

⁸⁴ *Boj...*, 209.

ský národ, ktorému sa podarí na veky vyhnúť všetkých bohatých kňazov, veľadôstojných pánov, osvietených pánov, excelencie, eminencie a svätosti, ktorému sa potom podarí prevziať do vlastných rúk celú výchovu, disciplínu a vládu nad klérom a tým konečne emancipovať školu a vindikovať celé ľudové vzdelanie výlučne pre štát, ten kresťanský národ bude trikrát šťastný, trikrát blažený a veľký.⁸⁵

Spolubojovníkom štátu za jeho nové ciele má byť škola, nová, emancipovaná škola, tiež jedna z foriem humanity bez boha. Škola sa už tiež prebúdzá k sebauvedomeniu, vie, komu má slúžiť a Horárik sa za ňu vrelo prihovára.

Slová, ktorými Horárik končí svoj *Boj* a v ktorých zhŕňa v skratke svoj svetonázor, sú tieto: „Vážime si v dôsledku svojho vzdelania a názoru, ako aj podľa povahy vecí štát, ako aj jeho hlavu, sväto si vážime občianske práva a zákony, nepotrebujeme k tomu nijakého cirkevného alebo kňazského poučenia ani výchovy, ako ani nijakého cirkevného poručníkovania, disciplíny alebo výcviku pre nebo, skôr žiadame, aby naše mená boli vytreté zo zoznamu nebeských pútnikov. Máme dosť roboty v tomto živote, na tomto svete, pre seba samých, pre svoje rodiny, pre svoje obce, pre svoju vlasť, pre svoje ľudstvo. Máme v štáte a v jeho do nekonečna zlepšovateľných inštitúciách dostatočný cieľ pre svoje schopnosti, dosť pôdy pre svoju pôsobnosť, istoty pre svoju česť, prostriedkov pre svoje zdokonalenie, statkov pre svoje uspokojenie, konečne v štátnom živote máme dosť miesta pre istý druh nesmrteľnosti. Nemusíme sa už úzkoprsco zamestnávať svojim jednotlivým Ja, svojimi hriechami, svojou ničotnosťou pred Bohom, svojim pomerom k nemu alebo k jeho synovi alebo dokonca k jeho údajným kňazom, ani nemusíme na seba prevádzať onu zneucujúcu pokoru, ľútosť, sebaponižovanie, ani sa nemusíme zbabelo triasť pred budúcnosťou na onom svete. Sme všeobecnému, ľudskému čosi celkom iného dlžní, potrebujeme celkom iné a ďaleko šľachetnejšie city, iné cnosti, iné sľuby, iné ústavy, iné činy, iné snahy ako také úbohosti. Máme svoje súdy a nescieme sa uspokojiť s očakávaním nebeských súdov.“⁸⁶

Taká je Horárikova filozofia štátu a taký je jeho svetonáhľad, ktorý zastával do roku 1847. Z jeho názorov vidieť, že ozaj zavŕšil mnohé pokrokové tendencie staršieho slovenského osvietenstva, že aktualizoval mnohé myšlienky, latentne v ňom obsiahnuté a vyšvihol sa na vyšší kvalitatívny stupeň, než bolo ono. Prepracoval sa až k materializmu a pevne zakotvil na zemi, v pozemskom živote, ktorý chcel revolučne meniť a pretvárať. Bol materialistom a optimistom, zbaveným onoho tlaku nebies, ktorého sa ešte nevedeli úplne striasť starší osvietenici a ktorý brzdil ich ináč smelý rozlet za pozemským šťastím človeka. Zbavený náboženských predsudkov a majúci v súčasnom chaotickom živote dosť jasnú orientáciu bol ozaj „slobodný a kráčal bez strachu medzi mocnými porobeného života“.

Теодор Мюнц

МИРОВОЗЗРЕНИЕ ЯНА ГОРАРИКА

Заклучение

В своей историческо-философической статье автор рассматривает философический профиль Яна Горарика, прогрессивного венгерского мыслителя конца первой половины XIX-го столетия. С начала он решает вопрос, в какой мере принадлежит Горарик

⁸⁵ *Boj*..., 87.

⁸⁶ *Boj*..., 208—209.

в историю словацкой философии. Дело в том, что Горарик работал в основном в Венгрии, где и включался в политическо-культурную жизнь. Но, родился он в Словакии, здесь и умер, здесь работал священником и приобретал первые знания о жизни народа и церковной иерархии — факторов, которым он посвятил значительное внимание в своих работах, и поэтому стоит обратить на него внимание в истории словацкой философии.

Горарик в значительной мере был еще мыслителем эпохи просвещения, черпал из французских утопических социалистов, а в основном из Фейербаха, его великого образца. Он материалист типа французских просветителей-материалистов и типа Фейербаха, т. е. материалист в понимании природы, а идеалист в понимании общества. Свой силы он сосредоточил в первую очередь на борьбу против церкви и религии; в духе антропологизма и гуманизма Фейербаха он видел в боге только отражение человека, которое нужно устранить и заменить его настоящим человеком. Он преодолел, однако, абстрактный гуманизм Фейербаха тем, что его человек конкретен, и это не понятие человека как у Фейербаха. Его представителем является народ, единственный прогрессивный и способный, развивается элемент современного общества, которому принадлежит будущее.

Дальше автор показывает, что, несмотря на то, что Горарик не вырастает из словацкой духовной культуры, можно его считать продолжителем и завершателем некоторых прогрессивных традиций словацкого просвещения. Здесь имеется логическая последовательность.

Teodor Münz

THE WORLD CONCEPTION OF JAN HORARIK

Summary

In his historic-philosophical essay the author contemplates the philosophical profile of Jan Horarik, a progressive Hungarian thinker at the end of the first half of the XIXth century. First of all he answers the question of how much Horarik belongs to the history of Slovak philosophy. For the greater part of his life Horarik worked in Hungary and it was there where he took active part in political and cultural life. But he was born in Slovakia and there he also died, there he worked as a priest and gained his first experiences concerning the life of people and the ecclesiastical hierarchy — factors to which he always pays a great attention in his work and therefore we are right in mentioning him in the history of Slovak philosophy.

Being for the most part still a thinker of the time of Enlightenment Horarik drew from French utopian socialists and especially from Feuerbach who was his great example. He is the kind of a materialist to be compared with the French materialists of the time of Enlightenment and of the type as was Feuerbach, that is to say a materialist in explaining the phenomena of nature and an idealist in explaining the problems of society. He concentrated all his efforts in the fight against the Church and religion; thus being an adherent of Feuerbach's antropologism and humanism he saw in God only an image of man whom to supplant and replace by a real man would be the main task. But by overcoming Feuerbach's abstract humanism his man became a concrete notion and is not that kind of a notion of a man as it is with Feuerbach. His representative is the people, the sole element in the contemporary society which is progressive and capable of development and to which the future belongs.

The author then shows that though Horarik was not growing up in the spirit of the Slovak culture we may well consider him as a continuer and accomplisher of some progressive traditions of the Slovak enlightenment. There is a logical continuity.